

О. В. Махно

УДК: 327.54(477)

ВІДМОВА УКРАЇНИ ВІД ЯДЕРНОГО СТАТУСУ ТА СТВЕРДЖЕННЯ ПОЗИТИВНОГО МІЖНАРОДНОГО ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ

У статті висвітлюється ядерне роззброєння України, аналізується добровільна відмова від ядерного потенціалу, розглядаються сучасні погляди на необхідність повернути Україні статус ядерної держави.

Ключові слова: Україна, ядерне роззброєння, ядерна зброя, денуклеаризація, імідж держави.

В статье освещается ядерное разоружение Украины, анализируется добровольный отказ от ядерного потенциала, рассматриваются современные точки зрения на необходимость вернуть Украине статус ядерного государства.

Ядерное разоружение рассматривается в контексте позитивного позиционирования статуса Украины на международной арене, ее готовности сотрудничать со странами мира на основах мирной политики.

Ключевые слова: Украина, ядерное разоружение, ядерное оружие, денуклеаризация, имидж государства.

The article highlights the process of nuclear disarmament of Ukraine, analyzes county's refusal to develop nuclear capacity, reviews current discussions about Ukraine's possible return to a status of a nuclear state. Nuclear disarmament is considered in the context of promoting positive image of Ukraine on the international arena, its willingness to cooperate with other countries on the basis of the peaceful politics. The aim of the article is to set, or expedient was denuclearization, and to define her role in claim of positive image of the state in the world.

Keywords: Ukraine, nuclear disarmament, image of the state.

Ядерне роззброєння України та військове будівництво новоствореної незалежної держави цікавили багатьох дослідників у різних наукових сферах. У нашій роботі, зокрема, йдеться про історичний вимір дослідження проблеми. Тобто про етапи денуклеаризації та становлення на теренах світу України як молодій держави, яка добровільною відмовою від третього ядерного потенціалу на планеті засвідчила добру волю щодо світової спів-

дружності та готовність співпрацювати на високому дипломатичному рівні. Також варто звернути увагу на економічні та політичні труднощі, які супроводжували цей процес.

Метою статті є встановити, чи доцільною була денуклеаризація, та визначити її роль у ствердженні позитивного іміджу держави в світі. Для виконання цієї мети поставлено низку завдань:

- 1) дослідити публікації стосовно ядерного роззброєння України;
- 2) виявити ставлення різних авторів до цієї події;
- 3) проаналізувати документальні свідчення спеціалістів із зовнішньої політики та військових спеціалістів;
- 4) виявити вплив ядерного роззброєння України на зміну її статусу в світі та надбання позитивного іміджу.

Як уже згадувалося, ядерне роззброєння України викликало значний інтерес дослідників. Зокрема його вивчали Маляревський Є. В. у роботі «Оцінка внеску України в ядерне роззброєння та перспективи режиму нерозповсюдження» [9], Л. Д. Васильєва-Чекаленко в розвідці «Україна в міжнародних відносинах (1944–1996)», О. Ю. Кондратенко у статті «Процес ядерного роззброєння і Україна» [14].

Відомим дослідником проблем ядерної зброї в Україні є також С. П. Галака. В дисертації «Ядерне нерозповсюдження у світовій політиці» автор приділяє велику увагу існуванню та зміцненню ДНЯЗ та комплексно досліджує ядерне нерозповсюдження в світовій політиці [2]. Доктор політичних наук Г. М. Перепелиця аналізує наслідки ядерного роззброєння України та його вплив на її національну безпеку в роботі «Без'ядерний статус і національна безпека України» [10].

Провідним іноземним спеціалістом з тематики є почесний професор Стенфордського університету Майкл Мей. Він всебічно розглядає проблеми ядерної загрози в публікаціях, зокрема у роботі «Ядерна зброя в умовах нового світового порядку» [7].

Проте позитивне значення відмови від ядерного озброєння для міжнародного статусу України не є широко дослідженою в наукових колах темою. Наша стаття покликана зосередити увагу на цьому моменті.

Військове будівництво в Україні було започатковано 16 липня 1990 р. Декларацією Верховної Ради УРСР про державний суверенітет [1]. У Декларації проголошувалося право України мати власні збройні сили, визначався порядок проходження військової служби для громадян республіки. Тоді ж Парламент урочисто декларував наміри України стати державою, що дотримується нейтралітету, не бере участі у військових блоках та виконує три неядерні принципи: не приймати, не виробляти й не набувати ядерної зброї.

Відмова від ядерного озброєння (а Україна на період проголошення незалежності була вкрай милітаризованою державою — мала третій за величиною потенціал ядерної зброї після США та Росії, а це понад 1600 стратегічних ядерних боєголовок) [13] мала стати актом доброї волі країни щодо світового співтовариства. Цей намір неодноразово окреслювався у виступах Президента та різноманітних документах державного рівня. Це можна побачити з листа Міністра закордонних справ України на ім'я Голови Ради міністрів закордонних справ держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі, який констатував, що Україна вирішила приєднатися до Підсумкового акту, підписаного 1975 р. в Гельсінкі, й стати безпосередньою учасницею НБСЄ. «... Україна поділяє і підтримує цілі й принципи основоположних документів НБСЄ і докладає всіх зусиль для втілення їх у життя, спираючись на свій досвід багаторічного членства в ООН та інших міжнародних організаціях» [21]. У «Заяві Президії Верховної Ради України від 22 листопада 1991 р. про Договір про звичайні збройні сили у Європі» підкреслювалося, що Україна — одна з держав- правонаступниць колишнього Союзу РСР і вважає за обов'язок виконати положення Договору щодо всіх збройних сил на її території. Україна зобов'язалася суворо дотримуватися рішення стати без'ядерною. Наявність на її території ядерної зброї, яка залишається під єдиним централізованим контролем, визначалася як тимчасова. Україна мала неухильно проводити політику, спрямовану на повне знищення цієї зброї і компонентів її базування в мінімальні терміни і якнайшвидше приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як держава, яка не володіє ядерною зброєю [21].

В перші роки після здобуття незалежності основними принципами зовнішньої політики України стали: розвиток відносин із сусідніми країнами та провідними державами світу, поглиблення євроатлантичної та європейської інтеграції, участь у діяльності міжнародних організацій та ядерне роззброєння.

Саме практична реалізація курсу на без'ядерний статус стала одним із перших вагомих зовнішньополітичних кроків України та позиціонуванням себе як стабільного і надійного партнера для провідних держав світу.

На нашу думку, необхідність у денуклеаризації не в останню чергу було зумовлено трагічним досвідом України під час техногенної катастрофи на ЧАЕС. Втім, основний зміст курсу на без'ядерність полягав саме у необхідності зміцнити міжнародне становище України, підвищити її авторитет на міжнародній арені, а в широкому масштабі — надати нового імпульсу ядерному роззброєнню в світі, сприяти виробленню нових несилових підходів до забезпечення національних інтересів.

Проголошений раніше намір досягти без'ядерного статусу набув юридичної чинності після того, як Верховна Рада ухвалила 24 жовтня 1991 р. Заяву про без'ядерний статус України [12], а 9 квітня 1992 р. — Постанову «Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу» [13]. Так було започатковано безпрецедентне в історії перетворення країни, що має ядерну зброю, на без'ядерну державу.

На нашу думку, рішення України відмовитися від ядерної зброї, безумовно, позитивно вплинуло на відносини Києва з провідними державами світу та міжнародними організаціями. Адже в тристоронній заяві, котру підписали Україна, США і Росія в січні 1994 р., було не лише визначено механізм виведення ядерної зброї з території нашої держави, а й надано їй надійні гарантії безпеки з боку двох наддержав [22].

Після цього Україна ратифікувала Договір про обмеження стратегічних озброєнь СТАРТ I (лютий 1994 р.) [11] і Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (листопад 1994 р.) [11] Ось витяг зі стенограми виступу міністра закордонних справ України Г. Й. Удовенка на пленарному засіданні Верховної Ради від 16 листопада 1994 р.: «Особливість ситуації, в якій опинилася Україна після розпаду колишнього Радянського Союзу і проголошення наміру стати без'ядерною державою, полягає в тому, що Україна стала спадкоємницею ядерної зброї, дислокованої на її території. Але з огляду на те, що контроль над цією зброєю ніколи не належав Україні, вона не може розглядатися як ядерна держава в чистому вигляді» [21].

Як відомо, право власності передбачає наявність принаймні трьох основних умов: володіння, користування, розпорядження об'єктом власності, Україна ж, маючи ядерну зброю на її території, ніколи не мала змоги «користуватися» цією зброєю.

Створення власного ядерного потенціалу потребувало відповідної науково-технологічної бази; індустріальної бази для виробництва ядерних матеріалів (передусім високозбагаченого урану і плутонію) та засобів доставки ядерної зброї; інфраструктури, яка б забезпечувала транспортування, технічне обслуговування, безпечне зберігання, фізичний захист ядерних боезарядів та ін.

В Україні на той час не було принаймні деяких зі згаданих елементів. З іншого боку, не приєднавшись до ДНЯЗ, Україна фактично залишилася б поза межами міжнародної економічної й науково-технічної співпраці, навіть у мирному використанні атомної енергії [21].

До початку червня 1996 р. останню ядерну боеголовку було вивезено з території України [20].

На нашу думку, тристороння домовленість між Україною, Росією та США прискорила розвиток позитивного іміджу країни у світі.

Образно кажучи, в цю домовленість Україна гармонійно вклала і політичну доцільність, і економічний прагматизм. Отримати омріяну перепустку (щоправда, тимчасову) в розвинуту когорту вдалося не через реформи (демократія та ринок по-європейськи не спрацювали), а завдяки денуклеаризації та демілітаризації.

Потенційною військовою і екологічною загрозою з боку України на старті незалежності світ переймався більше, аніж її політичними та економічними негараздами.

На початку 1990-х в українському парламенті була активною група депутатів, які прагнули залишити ядерну зброю та ратували за збереження ядерного статусу України як гарантії захисту від можливих територіальних зазіхань з боку Росії. Колишні радянські командувачі ракетних військ, які присягнули молодій державі, теж твердили, що зможуть самостійно справитися з арсеналом [23].

Деякі представники сучасного українського політикуму й нині відверто шкодують з приводу того, що Україна втратила ядерний статус [4].

Подібної думки дотримуються й окремі військові аналітики. Зокрема директор Центру військово-політичних досліджень Д. Тимчук виступає за якнайшвидше повернення в Україну тактичної ядерної зброї, щоб підвищити гарантії оборонної достатності та зміцнити авторитет на міжнародній арені. На його думку, ядерна зброя вкрай необхідна для України, «оскільки дозволить при допустимих витратах на оборону гарантувати і оборонну достатність держави, і її вагу на міжнародній арені». Він упевнений, що в такому питанні потрібна лише політична воля. При цьому експерт зазначає, що потреби в міжконтинентальних балістичних ракетах немає. Адже значно простіше утримувати тактичне, а не стратегічне озброєння і, до того ж, Україна супротивників за океаном не має [18].

Пан Тимчук не бачить жодних складнощів і в тому, як Україна зможе обґрунтувати повернення ядерного статусу: «Справа в тому, що Україна ніколи офіційно не відмовлялася від свого ядерного статусу. Підписані міжнародні домовленості стосувалися виключно позбавлення Україною стратегічної зброї — МБР, ядерні боєголовки до яких вона об'єктивно не могла обслуговувати самостійно. При цьому тактичні ядерні боеприпаси (ТЯО) були вивезені до Росії всього лише за вказівкою пана Кравчука, офіційно ж Україна від цього типу зброї не відмовлялася» [20].

На думку експерта Богдана Соколовського, ядерна зброя Україні не потрібна ні за статусом, ані через великі затрати на її утримання: «Майже неможливо й непотрібно, на мою думку. Тому що, по-перше, з політичної точки зору, Україна не має потреби в ядерній зброї, а по-друге, Україна не потягне її фінансово». На його думку, для забезпечення національної безпе-

ки Україні потрібно розвивати добросусідські відносини з сусідами й інтегруватися в НАТО [15].

Радянський Союз припинив існування в турбулентності Перебудови, що закономірно прийшла на зміну кільком десятиліттям застою та стагнації. Україна виявилася морально готовою (попри постійні репресії радянської системи чи й завдяки ним) до здобуття незалежності. Однак у хаосі переходу до нової системи світової безпеки, на зламі стереотипів мислення, Україні довелося «заспокоїти» і Захід, і Схід ціною відмови від ядерного статусу. Захід боявся, що «замість однієї ядерної держави буде п'ятнадцять», а Росія спочатку навіть чути не хотіла про можливість створення в Україні своїх Збройних Сил. Більше того, з Кремля та його кулуарів зазвучали територіальні претензії до України та прями погрози.

В «Независимой газете» від 24 жовтня 1991 р. було зазначено з цього приводу: «...газета “Московские новости” ... на первой полосе опубликовала информацию из кулуаров российского руководства, что обсуждался превентивный ядерный удар по Украине. Ельцин сказал, что он обсуждал эту возможность с военными...». Стає очевидним, що Леонід Кравчук у тій ситуації робив вибір між війною і миром, між «югославським варіантом» розвитку подій і спробою «цивілізованого розлучення», — вважає журналіст радіо Свобода Ірина Штогрін [23].

Попри всю неоднозначність сьогоднішніх думок, на наш розсуд, відмовившись на початку незалежного існування від ядерної зброї, Україна змогла уникнути відкритого військового конфлікту й міжнародної ізоляції. Крім того, відмова від ядерної зброї мала сприятливий екологічний та економічний ефект через значну вартість утримання та складні умови зберігання. Мирне роззброєння України відбулось успішно завдяки балансу інтересів усіх, і, пеедусім, через чітке визначення ролі України в Європі. Домовленості передбачали конкретні терміни виконання зобов'язань і можливі покарання за недисциплінованість [8].

На основі опрацьованого матеріалу можемо констатувати, що саме практична реалізація курсу на без'ядерний статус і стала одним із перших вагомих зовнішньополітичних кроків України та сприяла позиціонуванню себе як стабільного й надійного партнера для провідних держав світу.

Завдяки цьому кроку відкрилися можливості до майбутньої інтеграції в ЄС та НАТО, стали можливими доброзичливі стосунки зі світовими державами, активізувалася регіональна співпраця. Не просто деклароване, а швидко практичне втілення курсу на без'ядерний статус сприяло утвердженню статусу України на міжнародній арені як передбачуваного та надійного партнера.

Україна традиційно бере активну участь у світовому ядерному роззброєнні й нерозповсюдженні ЗМУ і відіграє в багатьох випадках провідну роль,

попри тривалу відсутність ядерної зброї на її території. За рахунок цього Україна має у світі позитивну репутацію, про що неодноразово згадувалося на багатьох ключових міжнародних форумах [11].

Таким чином, відмова України від ядерної зброї стала перепусткою до цивілізованого світу, вона відіграла важливу роль у формуванні іміджу держави. Щодо рішення про без'ядерність України суперечки тривають і нині. Відповідно до офіційної позиції, його можна вважати об'єктивним: на той час таке вирішення питання відповідало намірам інтеграції у світовий політичний процес, економічним і військово-технічним можливостям держави [3].

1. Декларація про державний суверенітет України : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/55-12>

2. Галака С. П. Ядерне нерозповсюдження у світовій політиці : Автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.04 / Галака С. П. — К., 2006. — 38 с.

3. Євразійські економічні структури та Україна : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=512>

4. Інформаційно-аналітичні матеріали КПУ : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.kpu.ua/wpcontent/uploads/2013/07/zvit_VII.pdf

5. Кондратенко О. Ю. Процес ядерного роззброєння і Україна : [Електронний ресурс] / Кондратенко О. Ю. — Режим доступу : jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/

6. Литвин В. М. Україна на межі тисячоліть (1991–2000 рр.) / Литвин В. М. — К. : Альтернативи, 2000. — 360 с.

7. Мей М. Ядерное оружие в условиях нового мирового порядка / М. Мей // Разоружение. — Нью-Йорк, 1993. — Т. 15. — № 3. — С. 24–65.

8. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності : [Електронний ресурс] / Офіцинський Р. — Режим доступу : <http://www.ofitsynskyy.uzhgorod.ua/book/pru.pdf>

9. Оцінка внеску України в ядерне роззброєння : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/2010_4-17.pdf#page=121

10. Перепелиця Г. М. Без'ядерний статус і національна безпека України / Перепелиця Г. М. — К., 1998. — 107 с. — (Воєнна безпека; Вип. 6).

11. Підсумки восьмої оглядової конференції про нерозповсюдження ядерної зброї : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/290>

12. Про без'ядерний статус України : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-12>

13. Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2264-12>

14. Процес ядерного роззброєння і Україна : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/view/3265>

15. Секретаріат Ющенко: ядерна зброя Україні не потрібна : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina/sekretariat-yushchenka-yaderna-zbroya-ukrayini-potribna.html>

16. Соглашение о совместных мерах в отношении ядерного оружия. Подписано в Алма-Ате 21 декабря 1991 г. // Российско-украинские отношения 1990–1997 гг. Сборник документов. — М., 1998. — С. 171–172.

17. Стенограма пленарного засідання від 16 листопада 1994 р. : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3573.html>
18. Украина должна вернуть себе тактическое ядерное оружие : [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.hvylya.org/news/exclusive/11183>
19. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти: (Кол. моногр.) / За ред. Ф. М. Рудича. — К. : МАУП, 2002. — 488 с.
20. Україна може повернути собі статус ядерної держави : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.realt5000.com.ua/news/utf/uk/1806639/>
21. Україна на міжнародній арені: 36 документів і матеріалів (1991–1995 рр.) : у 2-х кн. / Упоряд. В. В. Будяков та ін. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — Кн. 2. — 496 с.
22. Україна, США, Росія : тристороння заява : [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_300
23. Шторгін І. Україна без'ядерна/ядерна : [Електронний ресурс] / Шторгін І. — Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24213162.html>

В. І. Шпак

УДК: 655.4(477)

УКРАЇНСЬКЕ КНИГОВИДАННЯ НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ

В статті проаналізовано стан книговидання незалежної України. Показано хронологічні етапи розвитку книговидавничої справи в її тематичному, мовному і регіональному аспектах. Зроблено спробу узагальнити розвиток книговидання України, з'ясувати його основні проблеми та шляхи їх подолання.

Ключові слова: книга, держава, мова, література, регіон.

В статье проанализировано состояние книгоиздания независимой Украины. На основе исторического анализа и использования статистических данных различных источников показано хронологические этапы развития книгоиздательского дела в ее тематическом, языковом и региональном аспектах. Сделана попытка обобщить развитие книгоиздания Украины, выяснить его основные проблемы и пути их преодоления.

Ключевые слова: книга, государство, язык, литература, регион.

This article analyses problems of book printing in contemporary Ukraine. The author provides an overview of the development of book printing in Ukraine and shows its role in the modern informational society. Specific problem of the book industry are identified. It is concluded that in modern Ukraine the printing business intensified, although positive changes are taking place very slowly. There has been not created appropriate economic conditions for the development of the